
Dražen ŽIVIĆ

DEMOGRAFSKI
RESURSI
KAO ČIMBENIK
NACIONALNE
SIGURNOSTI
REPUBLIKE
HRVATSKE

STANOVNIŠTVO KAO ODREDNICA NACIONALNE SIGURNOSTI

Temeljni dokument kojim se regulira krajnje osjetljivo i mnogostruko važno pitanje sigurnosti i obrane hrvatske države jest *Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske* (dalje: *Strategija*), koju je usvojio Hrvatski sabor 19. ožujka 2002. godine (NN 32/2002.). U tom je dokumentu pitanje demografskog razvoja Hrvatske, više nego opravdano, našlo svoje mjesto i stanovitu pozornost onih pojedinaca i institucija koje su pisale i/ili usvajale taj strateški dokument. Demografski aspekt nacionalne sigurnosti i obrane Republike Hrvatske u *Strategiji* je problematiziran i opisan na sljedeći način:

Prvo, u uvodu *Strategije* se ističe da će “socijalna stabilnost društva”, “stabilan ekonomski razvoj” te “zdravi i stabilni ekološki uvjeti” biti među najvažnijim sastavnicama izgradnje nacionalne sigurnosti Hrvatske, a to se, dakako, ne može postići u uvjetima nepovoljnih demografskih trendova, procesa, struktura i odnosa, kakvi su prisutni u Hrvatskoj unatrag nekoliko desetljeća. Drugim riječima, uravnotežen ukupan i regionalni demografski razvoj ključna je pretpostavka stabilnog društvenog i ekonomskog razvoja, a time i svojevrzni “jamac” nacionalne sigurnosti shvaćene u najširem smislu te riječi. Suprotno, ako poremećaji u demografskoj dinamici i strukturama determiniraju poteškoće u, primjerice, ekonomskim gibanjima (što je nerijetko slučaj), to može rezultirati krizom ukupnoga razvoja, pa i značajnim narušavanjem socijalne slike i društvene stabilnosti. Tada su, dakako, ugroženi i vitalni nacionalni interesi te sigurnost i obrana zemlje.

Drugo, analizirajući izazove, rizike i prijetnje Republici Hrvatskoj, *Strategija* navodi, među ostalim, probleme “koji nastaju kao posljedica negativnih pojava u procesu tranzicije Republike Hrvatske.” U tom smislu se u *Strategiji* posebno apostrofiraju “negativna demografska kretanja” te “smanjivanje udjela radno aktivne populacije”, s više nego utemeljenim zaključkom da “ove tendencije pred-

stavljaju opasnost za sigurnost Republike Hrvatske i postaju ograničavajući čimbenik gospodarskog i društvenog razvoja.” Drugim riječima, cjelovit društveni, gospodarski i politički razvoj hrvatskoga društva i države ne može ići u prihvatljivu smjeru ako se odvija u uvjetima grubo narušenih demografskih okvira i depopulacijskih procesa. Na temeljima depopulacije ne može se graditi stabilan demografski, društveni i gospodarski razvoj, niti to čini bilo koja danas razvijena država u svijetu (Wertheimer-Baletić, 1999.). I vice versa, pretpostavke za “razvoj stabilnog i gospodarski naprednog društva” počivaju isključivo na strukturno i prostorno uravnoteženom i dinamički pozitivnom i stabilnom demografskom razvoju.

Iz navedenog jasno proizlazi zaključak o prijekoj potrebi zaštite i unaprjeđenja demografskog razvoja, kao jednoga od ključnih strateških odrednica nacionalne sigurnosti, obrane i razvoja Republike Hrvatske. I to ne samo u kontekstu razvoja ljudskih obrambenih resursa (oružanih snaga) nego i s motrišta ukupnoga društvenog, gospodarskog i prostorno-regionalnog razvoja zemlje, koji su, zapravo, najvažniji preduvjeti nacionalne sigurnosti i obrambene sposobnosti Republike Hrvatske.

U ovom će, dakle, prilogu, na temelju relevantne statističko-demografske dokumentacije (rezultata popisa stanovništva i vitalne statistike) ukratko biti prikazani osnovni dinamički i strukturni indikatori sadašnjih i predvidivih (ili očekivanih) demografskih kretanja u Hrvatskoj. Cilj je upozoriti na temeljne demografske trendove i procese koji već sada jesu ili bi u budućnosti mogli biti značajnim ograničavajućim čimbenikom razvoja nacionalne sigurnosti i obrambenih sposobnosti hrvatske države. To ujedno ne znači da će svi demografski aspekti nacionalne sigurnosti biti opisani i analizirani. Opseg priloga ne dopušta nam, naime, opširniji uvid u regionalnu problematiku suvremenih demografskih promjena u Hrvatskoj, koja se, također, zbog ubrzane prostorne populacijske polarizacije nameće važnom determinantom demografske i razvojne neravnoteže u Hrvatskoj.

KORIJENI DEMOGRAFSKE KRIZE U HRVATSKOJ

Hrvatska se danas nalazi u dubokoj demografskoj krizi (svojevrsnoj demografskoj “recesiji”), neki će reći da je doživjela potpuni “demografski slom”, pa da je i na nepovratnom putu u duboku “demografsku provaliju” (Gelo, 2002.). Neovisno o tome kako ćemo terminološki definirati ili opisati suvremenu demografsku sliku Hrvatske,

nedvojbeno je da su procesi i trendovi u kretanju i razvoju stanovništva naše zemlje poremećeni do te mjere da ozbiljno ugrožavaju njezin ne samo populacijski nego i društveno-ekonomski razvoj i napredak. Tim više jer se Hrvatska nalazi u vrlo kompleksnom poslijeratnom razdoblju i tranzicijskom razvoju svojega društva, posebno osjetljivom na svaku vrstu poremećaja, osobito naglih. Također, Hrvatska je ušla duboko u procese europskih političko-gospodarskih i sigurnosnih integracija i uopće nije svejedno s kakvim će demografskim, kao i ukupnim razvojnim potencijalima, u njima sudjelovati. Potonje je naročito važno sa stajališta sve skromnije vlastite demoreprodukcije, ali i sve brojnijih i teže kontroliranih međunarodnih (legalnih i ilegalnih) migracijskih tokova koji “zapljuskuju” hrvatske državne granice.

Korijeni demografske krize u Hrvatskoj su duboki, razgranati, međusobno kauzalno povezani i dugotrajni; dio njih ima, razumljivo, “endogene”, a dio i “egzogene” uzroke i odrednice. Neprijeporno je da se ukupan razvoj hrvatskoga prostora, pa tako i demografski, odvijao i još uvijek odvija u skladu sa specifičnim geografskim, geopolitičkim i geostrategijskim položajem Hrvatske, koji determinira križni ili kontaktni položaj između Podunavlja, Mediterana i Balkana, na razmeđu katoličanstva, pravoslavlja i islama te na dodiru i prelamanju utjecaja zapadnog i istočnog kulturološko-civilizacijskog kruga (Živić, Pokos, Turk, 2005.). Izrazito buran povijesno-politički razvoj, uz česte političko-teritorijalne promjene, oružane sukobe i migracijska gibanja, rezultirao je dinamičnim demografskim razvojem i oblikovanjem složene populacijske slike iz koje se uistinu zrcali prošlost, vidi sadašnjost, a može se i s prilično pouzdanja predvidjeti budućnost demografskog, društvenog i gospodarskog razvoja i napretka hrvatskoga prostora.

Većinu ključnih demografskih i nedemografskih destabilizacijskih odrednica kretanja i razvoja stanovništva Hrvatske možemo pratiti kroz dugi niz godina, pa i desetljeća (Akrap, Ridzak, Pokos, Živić, Čipin, 2003.; Gelo, Akrap, Čipin, 2005.). Kontinuirana i brojna emigracija, koja u punom zamahu traje već stotinu i više godina (a osobito je jaka bila 1960-ih i 1990-ih), uopće ne posustaje te i dalje “odvodi” fertilno i radno najsposobnije kontingente hrvatskoga stanovništva. Denatalitetni koncept u reprodukciji (“bijela kuga”) sve više postaje opće ili globalno obilježje stanovništva u Hrvatskoj, a ne samo nekih izdvojenih hrvatskih područja, poput Slavonije ili Hrvatskoga zagorja. Demografski gubici u dva svjetska rata te na osobit način u srbijanskoj oružanoj agresiji 1990-ih

godina nisu samo utjecali na međupopisno smanjenje broja stanovnika nego su u značajnoj mjeri narušili (“okrnjili”) osnovnu biološku strukturu stanovništva u Hrvatskoj – onu po spolu i dobi. Demografske posljedice Prvoga i posebno Drugoga svjetskog rata još se zrcalno jasno vide u piramidi starosti stanovništva Hrvatske.

Procesi modernizacije društva i gospodarstva (deagrarizacija, deruralizacija, industrijalizacija, urbanizacija) su, uz nedvojbeno pozitivne učinke, imali i niz negativnih posljedica, koje se ponajprije očituju u snažnom demografskom pražnjenju hrvatskih ruralnih prostora te pretjeranoj, stihijskoj i nekontroliranoj koncentraciji stanovništva u velike gradove, posebno u makroregionalna središta Hrvatske (Zagreb, Rijeku, Split i – manjim dijelom – Osijek). Demografsko, a time i razvojno osiromašenje hrvatskoga rurisa, dovelo je do značajne neravnoteže u regionalnom razvoju koja se sve više nameće i remetilačkim čimbenikom ukupnog društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske. Naime, produbljuju se društvene, demografske i ekonomske razlike među razvojnim “polovima” Hrvatske (Zagreb i zagrebačka aglomeracija s jedne strane – “ostatak” Hrvatske, napose ruralna područja, s druge strane). One su osobito pojačane ratnim posljedicama, materijalnim razaranjima i ljudskim stradanjima u hrvatskom Domovinskom ratu (Živić i Pokos, 2004.). Sve izraženija populacijska i razvojna polarizacija Hrvatske sve više ugrožava i njezinu društvenu stabilnost, s mogućim nepovoljnim posljedicama i na polju njezina političko-teritorijalnog razvoja i ustroja (jačanje autonomaske predisponiranog regionalizma ili učvršćenje centralizma).

Konačno, manjak općeg suglasja o potrebi provedbe stimulativnih pronatalitetnih, migracijskih i redistributivnih mjera eksplicitne populacijske politike, što mora biti od nacionalnog interesa za cijelu zemlju, sve njezine institucije i sve političke opcije (a to, nažalost, uglavnom nije), značajno usporava, pa i zaustavlja proces demografske obnove, kao ključnog preduvjeta svekolikog razvoja. Hrvatska je od 1991. godine do danas donijela tri strateška dokumenta putem kojima se dijelom cjelovito, a dijelom marginalno regulira pitanje revitalizacije njezine demografske slike. Prvi dokument (“Nacionalni program demografskog razvitka”) donesen je još 1996., drugi (“Nacionalna obiteljska politika”) 2003. godine, a treći (“Nacionalna populacijska politika”) 2006. godine. Premda svojim sadržajem sva tri dokumenta (osobito prvi i drugi) predstavljaju značajan pozitivan iskorak hrvatskih državnih institucija (napose Hrvatskoga sabora) prema demografskoj problematici, u svojoj su kontinuiranoj i cjelovitoj

provedbi, zbog nedostatka zakonskih rješenja, ostali uglavnom nedorečeni, s dugoročnim pozitivnim rezultatima koji su više nego upitni. Potonja ocjena možda najbolje vrijedi za “Nacionalnu obiteljsku politiku”, koja je u tri godine pokazala neke optimistične rezultate. Međutim, i ovdje je riječ tek o provedbi parcijalnih pronatalitetnih mjera, bez zadiranja u neka ključna područja poticajne populacijske politike (stambena problematika, ne/zaposlenost, snažnije podupiranje majki s malom djecom i slično), a osobito ne u promjenu društvenog ozračja prema braku, obitelji, djeci i demografskoj problematici Hrvatske, koje je još uvijek u značajnoj mjeri nestimulativno i ne ohrabruje.

DEPOPULACIJA – DUGOROČAN I KONTINUIRAN DEMOGRAFSKI PROCES U HRVATSKOJ

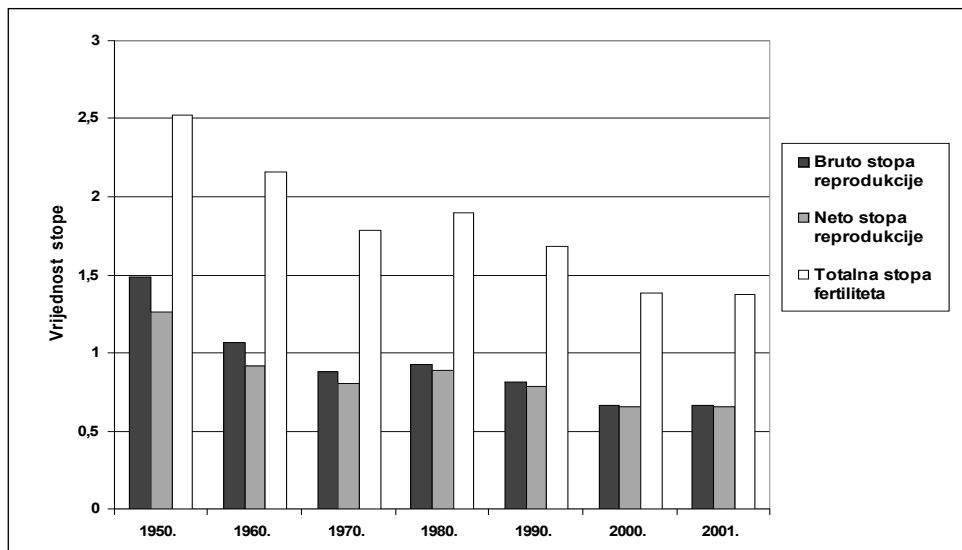
Kretanje i razvoj stanovništva Hrvatske karakteriziraju tri globalna demografska procesa s naglašeno depopulacijskim obilježjima. To su ukupna i prirodna depopulacija te demografsko starenje (Wertheimer-Baletić, 2003., 2004., 2005.). Riječ je o procesima koji imaju složene uzroke, ali i vrlo teške negativne posljedice. Osim toga, to su procesi koji donose brojne kratkoročne, kao i dugoročne učinke te su, u skladu s navedenim, bitna odrednica društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske, a time i očuvanja njezine socijalne stabilnosti i nacionalne sigurnosti.

Depopulacija kao opći i temeljni demografski proces u Hrvatskoj prolazila je svoje odgovarajuće evolutivne faze (Wertheimer-Baletić, 2004.) i nije nastala iznenada niti je (od akademske zajednice) bila neočekivana. Zapravo, odavna je prepoznat depopulacijski “smjer” kojim se kreće Hrvatska i njezino stanovništvo (Nejašmić, 1991.). “Unutar-nji” demografski procesi već su dugo ukazivali na realnu mogućnost pojave depopulacije, a “vanjski” su je čimbenici (posebno ratovi i emigracija) samo pojačavali i ubrzavali.

Naime, opadajuću reprodukciju kao ključni negativni demoreproduktivni proces u Hrvatskoj možemo pratiti već pola stoljeća (Wertheimer-Baletić, 2005.). **Prvi evolutivni depopulacijski proces** – *reprodukcijaska depopulacija* – pojavila se u demografskoj slici Hrvatske još 1958. godine, kada je neto stopa reprodukcije pala ispod granične vrijednosti 1,0 (iznosila je 0,97), što znači da je već tada (a nastavilo se sve do danas) – pojednostavljeno rečeno – jedna žena u fertilnom razdoblju svojega života (dakle, između 15. i 49. godine starosti) prosječno rađala manje od jednog ženskog djeteta. Na taj je način došlo do naraštajnog neobnavljanja ženskih kontingenata, tj. do suža-

Graf 1.

Pokazatelji reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj po odabranim godinama (preuzeto iz: Wertheimer-Baletić, 2005.)

Drugi evolutivni depopulacijski proces – generacijska depopulacija – razvio se jedno desetljeće (1968.) nakon prvog, kada je totalna stopa fertiliteta prvi put pala ispod graničnih 2,1 (iznosila je 1,9), što znači da je od tada, opet pojednostavljeno rečeno, jedna žena u fertilnom razdoblju svojega života počela prosječno rađati manje od 2,1 djeteta, što se uzima graničnom vrijednošću između opadajuće reprodukcije i jednostavnog naraštajnog obnavljanja ukupnog (dakle i muškog i ženskog) stanovništva. Posljednjih se godina totalna stopa fertiliteta u Hrvatskoj kreće u rasponu od 1,3 do 1,4 i zasigurno predstavlja bitnu odrednicu prirodne depopulacije.

Treći evolutivni, a ujedno i **prvi globalni depopulacijski proces** u Hrvatskoj jest prirodno smanjenje stanovništva, prirodni pad ili *prirodna depopulacija*. Statistički je prvi put (dakako nakon Drugoga svjetskog rata) utvrđena 1991. godine i traje sve do danas. Razmjere prirodne depopulacije možda najbolje ilustrira agregatni podatak prema kojemu je od 1991. do 2007. godine “višak” umrlih osoba nad živorođenom djecom u Hrvatskoj iznosio

118.414 stanovnika (ili 125.047 uključimo li u ukupnu vitalnu statistiku i naknadno evidentirane umrle ili poginule tijekom hrvatskoga Domovinskog rata koji nisu razvrstani po godinama), što znači da je u tom razdoblju “prirodnim” putem izgubljen grad veličine Osijeka. Naime, u tih je samo šesnaest godina, prema službenim, ali necjelovitim podacima, u Hrvatskoj živorođeno 752.422 djeteta (47.026 prosječno godišnje), dok je umrlo 870.836 (54.427 prosječno godišnje) osoba, pa je prosječna godišnja prirodna depopulacija iznosila čak 7.400 stanovnika. Drugim riječima, prirodnim je smanjenjem Hrvatska od 1991. do 2007. godišnje “gubila” jedan manji hrvatski grad veličine, primjerice, Belišća.

Tablica 1.
 Prirodno kretanje
 stanovništva Hrvatske u
 razdoblju od 1961. do
 2007. godine

Godine	Broj živo- rođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena	Vitalni indeks
1961.	74190	37796	36934	196,3
1962.	72267	42134	30133	171,5
1963.	69878	39597	30281	176,5
1964.	68873	43013	25860	160,1
1965.	71186	39936	31250	178,3
1966.	71325	37941	33384	188,0
1967.	67103	41381	25722	162,2
1968.	65429	43720	21709	149,7
1969.	63635	46844	16791	135,8
1970.	61103	44147	16956	138,4
1971.	61673	44538	17135	138,5
1972.	61487	47532	13955	129,4
1973.	61311	45285	16026	135,4
1974.	60538	44554	15984	135,9
1975.	61045	45175	15870	135,1
1976.	61876	44670	17206	138,5
1977.	63296	44799	18497	141,3
1978.	64023	48325	15698	132,5
1979.	65111	48003	17108	135,6
1980.	64904	49640	15264	130,7
1981.	63885	50953	12932	125,4
1982.	63810	50167	13643	127,2
1983.	63138	54635	8503	115,6
1984.	63066	53720	9346	117,4
1985.	60886	51610	9276	118,0
1986.	58181	51233	6948	113,6
1987.	57328	52493	4835	109,2
1988.	56964	52192	4772	109,1
1989.	54170	52039	2131	104,1
1990.	53869	51752	2117	104,1

Godine	Broj živo- rođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena	Vitalni indeks
1991.*	50815	55714	-4899	91,2
1992.*	44679	52315	-7636	85,4
1993.*	46106	51118	-5012	90,2
1994.*	45426	49440	-4014	91,9
1995.*	45671	50294	-4623	90,8
1996.*	48218	49657	-1439	97,1
1997.*	48604	50801	-2197	95,7
1998.	47068	52311	-5243	90,0
1999.	45179	51953	-6774	87,0
2000.	43746	50246	-6500	87,1
2001.	40993	49552	-8559	82,7
2002.	40094	50569	-10475	79,3
2003.	39668	52575	-12907	75,5
2004.	40307	49756	-9449	81,0
2005.	42492	51790	-9298	82,0
2006.	41446	50378	-8932	82,3
2007.	41910	52367	-10457	80,0

* Za razdoblje 1991.-1997. podaci o broju živorođenih i umrlih nisu cjeloviti jer nedostaje vitalna statistika s tada okupiranih područja Hrvatske; hrvatska vitalna statistika za navedeno razdoblje s okupiranih područja raspoložbe samo s brojem rođenih i umrlih prognanika koji su privremeni smještaj našli na slobodnim područjima Republike Hrvatske.

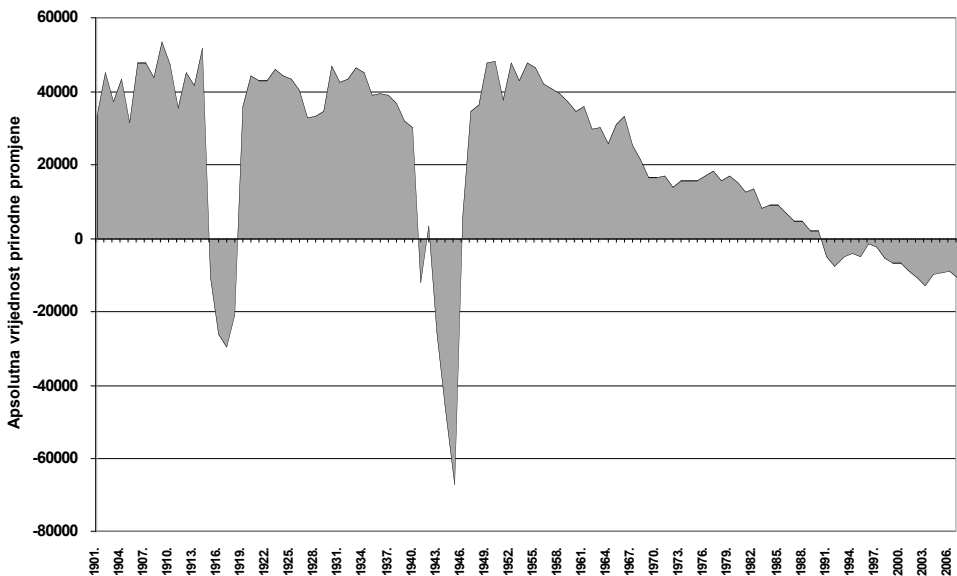
Izvor: Gelo, Akrap, Čipin (2005.), Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2007., Priopćenje, br. 7. 1. 1., DZSRH, Zagreb, 2008.

Dok je još 1961. godine vitalni indeks od 196,3 ukazivao na to da je u Hrvatskoj broj živorođene djece dvostruko veći od broja umrlih osoba, dotle je vitalni indeks 2007. godine (80,0) pokazao da na stotinu umrlih stanovnika dolazi tek 80 živorođenih beba! Sve to nedvojbeno pokazuje da se Hrvatska nalazi duboko u posttranzicijskom (“kvaziposttranziciji”) razdoblju razvoja svojega stanovništva (Wertheimer-Baletić, 2004., 2005.), što nije u suglasju s dosegnutom razinom njezina društvenog i ekonomskog razvoja, a što se može uzeti bitnim činiteljem – uz dakako ratne posljedice, negativne učinke socijalističkog razdoblja, tranzicije, brojnih stečajeva i naglog porasta broja nezaposlenih – relativno skromnijeg ekonomskog napretka i stanovite socijalne nesigurnosti, pa i krize koja je prisutna u Hrvatskoj unatrag dva desetljeća.

Prirodna je depopulacija s motrišta budućih demografskih kretanja u Hrvatskoj iznimno nepovoljan proces, jer ona izravno te u kratkoročnom smislu implicira ukupno smanjenje stanovništva, ali – u dugoročnom smislu – ubrzava

proces demografskog starenja, jer se snižavanjem nataliteta i njegovim zadržavanjem na niskoj posttranzicijskoj razini, zapravo, smanjuje priljev stanovništva u mladu i kasnije fertilnu i radnu dob. Time se dodatno oklaštruje piramida starosti i unosi nova strukturno-funkcionalna neravnoteža u biodinamiku i ekonomsku aktivnost stanovništva. To je, dakako, nepovoljno i sa stajališta daljnje demoreprodukcije, ali je nepovoljno gledano i iz kuta društveno-ekonomskog razvoja. Hrvatska je, dakle, zahvaljujući sve nepovoljnijim trendovima u prirodnoj dinamici, značajno “osiromašila” onu jezgru stanovništva koja stvara nove naraštaje ili koja sudjeluje u društvenoj podjeli rada.

Graf 2.
Prirodna promjena
stanovništva Hrvatske
između 1901. i 2007. godine

Drugi globalni depopulacijski proces u Hrvatskoj jest *demografsko starenje* ili starenje stanovništva. Najjednostavnije ga se indicira međupopisnom usporedbom osnovnih indikatora sastava stanovništva prema dobi – koeficijentom starosti i indeksom starenja. Oba se pokazatelja kroz drugu polovinu 20. stoljeća nalaze u porastu; koeficijent starosti je između 1961. i 2001. godine porastao s 11,8 na 21,5, a indeks starenja s 34,3 na čak 90,7. Drugim riječima, broj i udio starijeg stanovništva (stariji od 60. godine) gotovo je izjednačen s brojem i udjelom mladog stanovništva (do 19. godine starosti). Hrvatska je u tih četrdesetak godina ubrzano prešla put od zemlje s *kasnom mladošću* do zemlje s *dubokom starošću* kao tipom dobnog sastava populacije (Nejašmić, 2008.).

Tablica 2.

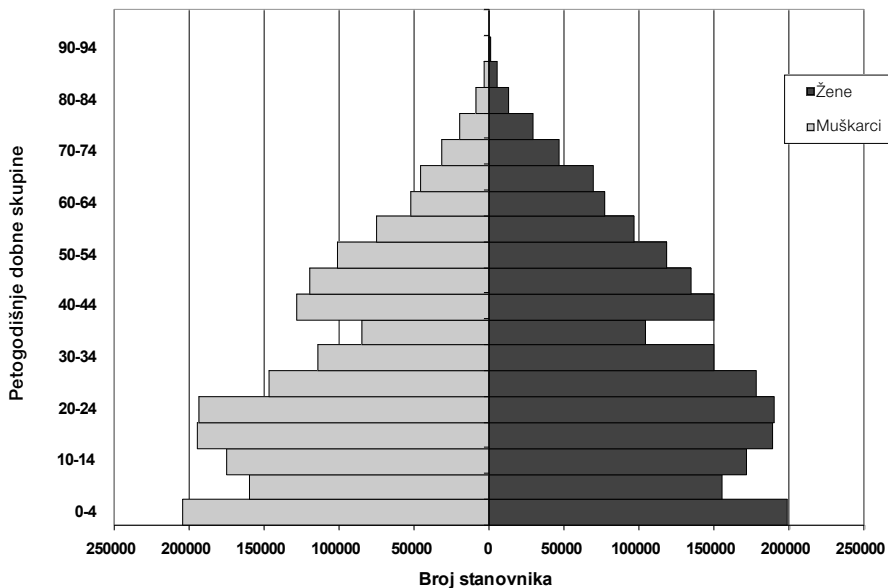
Odabrani indikatori sastava stanovništva Hrvatske po dobi, prema popisima u razdoblju 1961.-2001. godine

Pokazatelji	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Koeficijent mladosti	34,3	31,5	28,2	26,2	23,7
Koeficijent starosti	11,8	14,9	14,8	17,5	21,5
Indeks starenja	34,3	47,2	52,6	66,7	90,7
% stan. do 14. godine	27,2	22,6	20,9	19,4	17,0
% stan. od 15. do 64. godine	65,3	67,2	66,9	67,5	66,9
% stan. starijeg od 65. godine	7,4	9,6	11,4	11,6	15,6
Tip dobnog sastava	kasna mladost	kasna mladost	na pragu starosti	starost	duboka starost

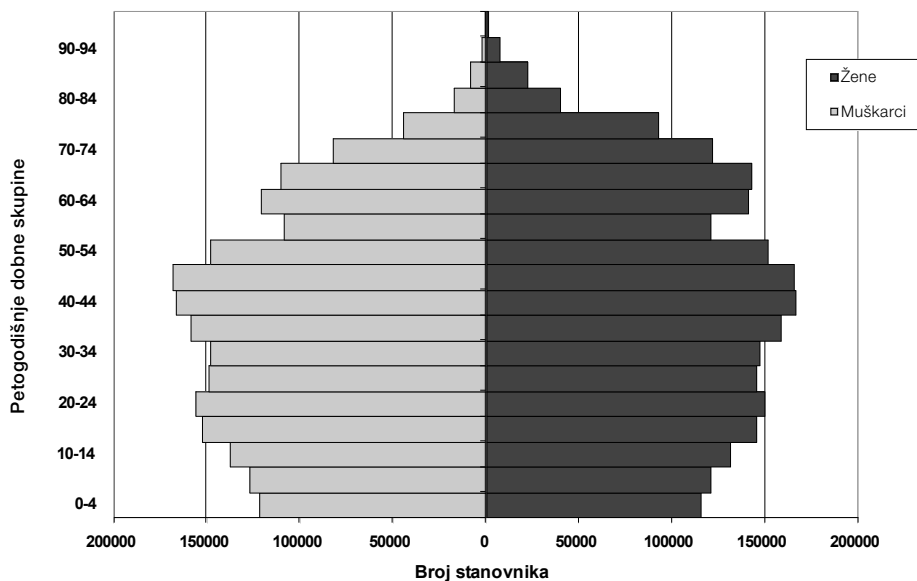
Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., DZSRH, Zagreb, 2001.; Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2005. (CD).

Iz tih nekoliko odabranih indikatora kao i prikazanih piramida starosti (za 1953. i 2001.) nedvojbeno se izvođi zaključak o izrazito nepovoljnom trendu u oblikovanju dobnog sastava stanovništva. Uzroke takva stanja pronalazimo u naslijeđenim destabilizacijskim demografskim kretanjima, napose u demografskim gubicima tijekom svjetskih ratnih sukoba, u dugoj i brojnoj emigraciji te naročito u opadanju fertiliteta (i nataliteta), što se drži ključnom determinantom starenja stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999.). Opadajuća reprodukcija determinirala je naraštajno neobnavljanje i muškog i ženskog stanovništva te je utjecala na sve manji priljev mladog stanovništva u reproduktivnu dob. Emigracijom je Hrvatska kontinuirano gubila, sa stajališta biodinamike, najbolje kohorte stanovništva, čime su dodatno osiromašeni fertilni kontingenti u piramidi starosti. Ti su "izgubljeni" kontingenti "odnijeli" i buduća rađanja (doduše i umiranja), pa je u dugoročnom smislu, zbog "efekta naraštajnog pomaka" ta činjenica više nego bitna za razumijevanje trenutnih, ali i predvidivih dinamičko-strukturnih demografskih procesa u Hrvatskoj.

Graf 3.
 Piramida starosti
 stanovništva Hrvatske
 prema popisu 1953. godine

Graf 4.
 Piramida starosti
 stanovništva Hrvatske
 prema popisu 2001. godine

Struktura stanovništva Hrvatske po dobi postaje tako sve nepovoljnijim demografskim okvirom reprodukcije, ali i ekonomske aktivnosti stanovništva. Jer sve manji priljev stanovništva u fertilnu dob, uslijed pada fertiliteta i nataliteta te sužavanja dječje baze, ne znači samo sve manje potencijalnih roditelja nego i sve manje radno sposobnog stanovništva, a time i radne snage. To će posebno doći do izražaja u sljedećih desetak godina kada u staračke kohorte počnu ulaziti nešto brojniji naraštaji rođeni u kompenzacijskom razdoblju povećanog nataliteta nakon Drugoga svjetskog rata (“baby boom” razdoblje – 1947.-1954.), a koji će biti “zamijenjeni” sve malobrojnijim naraštajima rođenima u razdoblju izrazito niskog nataliteta (1980-e i 1990-e godine). Vjerojatno će već naredni popis stanovništva (2011.) pokazati prevlast starog nad mladim stanovništvom. To će ujedno značiti daljnje produbljenje debalansa u funkcionalnim dobnim skupinama kao i unutar ekonomske aktivnosti stanovništva, napose u odnosu između ekonomski aktivnog i ekonomski neaktivnog dijela populacije. Naime, porast broja i udjela staračkih kohorti implicira porast broja i udjela uzdržavanog stanovništva u užem smislu riječi (u većini je riječ o korisnicima mirovina), što će u uvjetima očekivanog pada obujma radne snage značiti novo opterećenje za mirovinske fondove kao i fondove socijalne i zdravstvene skrbi. Generalno uzevši, potonje će u sadašnjim društvenim okvirima imati izrazito negativan utjecaj na intenzitet ekonomskog razvoja jer će zahtijevati nova porezna i druga opterećenja gospodarstvu. Ili će, u skladu s demografskim “alarmom”, tražiti radikalne reforme socijalne politike u najširem smislu te riječi.

Treći globalni i krajnji evolutivni depopulacijski proces u Hrvatskoj jest *ukupna depopulacija* ili međupopisno smanjenje broja stanovnika, koja je u suvremenom razdoblju indicirana u posljednjem međupopisju, dakle, između 1991. i 2001. godine (Gelo, 2004.). Međutim, ona nije nova pojava u ukupnom kretanju stanovništva Hrvatske. Naime, kroz cijelo 20. stoljeće Hrvatska je prolazila razdoblja s porastom, ali i s padom ukupnoga broja stanovnika, što je uglavnom ovisilo o broju, isprepletenosti i intenzitetu remetilačkih činitelja demografske dinamike (Gelo, Akrap, Čipin, 2005., Nejašmić, 1991.).

Tablica 3.
Kretanje ukupnog i boravećeg (rezidencijalnog)
stanovništva Hrvatske od 1900. do 2001. godine

Godine popisa	Ukupan broj stanovnika*	Apsolutna promjena	Verižni indeks	Ukupno boraveće stanovništvo**	Apsolutna promjena	Verižni indeks
1900.	3161456	-	-	3161456	-	-
1910.	3460584	299128	109,5	3460584	299128	109,5
1921.	3443375	-17209	99,6	3443375	-17209	99,6
1931.	3785455	342080	109,9	3785455	342080	109,9
1948.	3779858	-5597	99,9	3779858	-5597	99,9
1953.	3936022	156164	104,1	3936022	156164	104,1
1961.	4159696	223674	105,7	4159696	223674	105,7
1971.	4426221	266525	106,4	4169707	10011	100,2
1981.	4601469	176248	104,0	4391139	221432	105,3
1991.	4784265	182796	104,0	4499049	107910	102,5
2001.	4437460	-346805	92,8	4203008	-296041	93,4
2001./1900.	-	1276004	140,4	-	1056552	132,9

* Prema metodologiji primijenjenoj u pojedinom popisu stanovništva.

** Riječ je o stanovništvu koje u Hrvatskoj ima prebivalište i u njoj stalno boravi. Dakle, iz ukupnog broja stanovnika u popisima 1971., 1981., 1991. i 2001. godine "isključeni" su popisani u inozemstvu (osim djelatnika diplomatsko-konzularnih predstavništava), kao i privremeno boraveći stranci (to su 2001. godine bile izbjeglice te stranci s radnom dozvolom).

Izvor: Gelo, Akrap, Čipin (2005.), Statistički ljetopis 2007., DZSRH, Zagreb, 2007.

U proteklih stotinu godina Hrvatska je imala dinamično kretanje broja stanovnika, s tri prijelomna razdoblja u međupopisnoj dinamici. Opći je trend kretanja stanovništva doduše pozitivan jer je ukupan broj stanovnika Hrvatske od 1900. do 2001. godine povećan za 40,4%, a broj boravećeg (prisutnog ili rezidencijalnog) stanovništva za 32,9%. No, kontinuiranost demografskog porasta prekidaju dva svjetska rata i srbijanska oružana agresija. To znači da su ratovi glavni uzročnik i generator neregularnog razvoja stanovništva Hrvatske tijekom 20. stoljeća (Lajić, 2004., Nejašmić, 2008., Živić i Pokos, 2004.). Tako je između 1910. i 1921. godine ukupan broj stanovnika smanjen za 0,4%, a između 1931. i 1948. godine za 0,1%. U trećem depopulacijskom razdoblju (1991.-2001.) ukupan broj stanovnika smanjen je za 7,2%, a broj boravećeg stanovništva za 6,6%.

Upravo ta velika razlika u stopi ukupne depopulacije ukazuje na to da je demografski regres u posljednjem međupopisnom razdoblju baštinió ne samo negativne posljedice (gubitke) hrvatskoga Domovinskog rata nego

i druge dugoročne remetilačke čimbenike kretanja stanovništva, osobito dugogodišnju emigraciju, redukciju nataliteta i prirodnoga prirasta te sve brže demografsko starenje (Wertheimer-Baletić, 2003.). Potonje na određeni način potvrđuje i podatak da je ukupan broj stanovnika Hrvatske popisano 2001. tek za 0,3% veći od broja popisano 1971. godine.

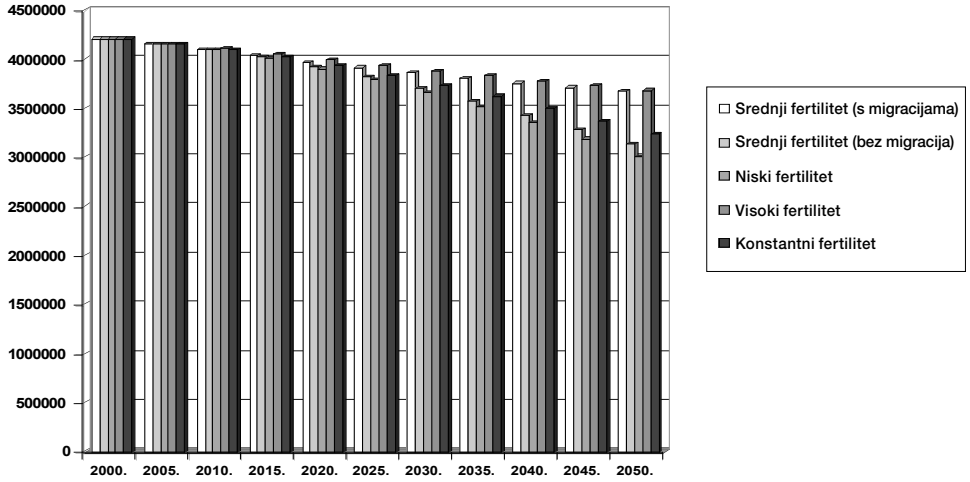
DEMOGRAFSKI SLOM HRVATSKE – REALNOST ILI ...?

Proteklih su nekoliko godina hrvatski demografi (Gelo, Akrap, Čipin, 2005., Nejašmić i Mišetić, 2004., Grizelj i Akrap, 2006., Mrđen, 2004.), kao i demografi iz Populacijskoga odjela UN-a, izradili nekoliko dugoročnih projekcija stanovništva Hrvatske (najviše ih se odnosi na razdoblje do sredine 21. stoljeća). Neovisno o primijenjenoj metodologiji projekcije, početnom broju stanovnika projekcije, odnosi li se projekcija na ukupno ili prisutno (boraveće/rezidencijalno) stanovništvo te o hipotezama o kretanju fertiliteta i migracijama, većina izračunatih varijanti projekcija računa s nastavkom, pa i intenziviranjem negativnih demografskih procesa, odnosno predviđa daljnje smanjenje broja stanovnika (Mišetić, 2008., Živić, 2007.). Prema nekim autorima i najnepovoljnijim pretpostavkama o kretanju totalne stope fertiliteta i migracijama ukupna depopulacija bi do 2051. godine mogla dosegnuti i milijun osoba.

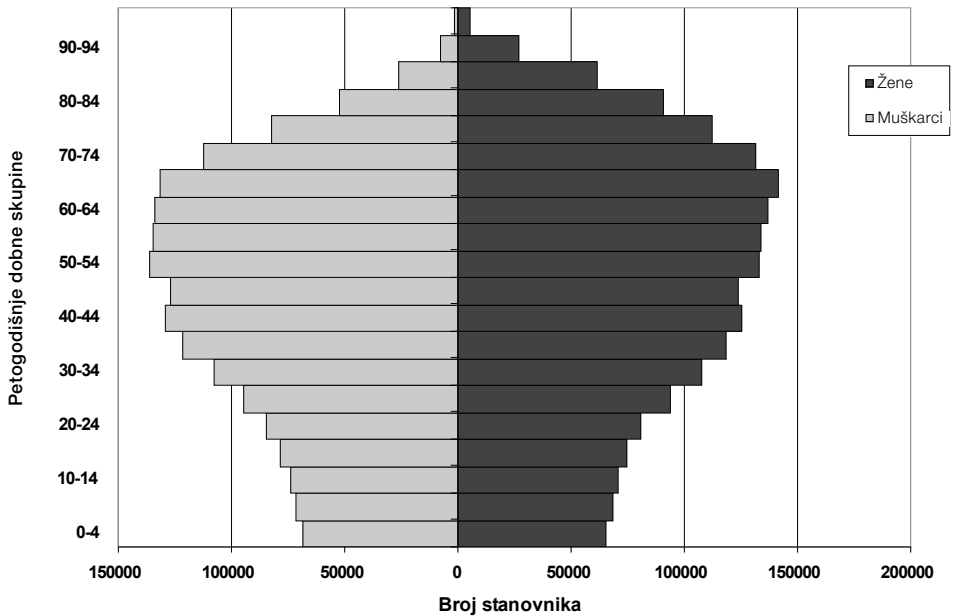
Uz nastavak pada broja stanovnika projekcije zorno ukazuju i na daljnje pogoršanje strukture stanovništva po dobi te potvrđuju novo ubrzanje procesa demografskog starenja. Predvidivim redukcijama nataliteta s jedne strane, kao i priljevom sve brojnijih “baby boom” naraštaja u staračku dob s druge strane, piramida starosti postupno dobiva oblik “urne”, koji jasno ukazuje na duboke pa i vrlo teško otklonjive poremećaje u vitalnim demografskim strukturama. Projekcije su pokazale da bi do sredine 21. stoljeća udio staračkog stanovništva mogao premašiti trećinu ukupne populacije Republike Hrvatske.

Sa stajališta razvoja neposrednih demografskih resursa obrambenih (oružanih) snaga Hrvatske posebno treba zabrinuti očekivani trend daljnjeg sužavanja vojno-obvezatnog kontingenta muškog stanovništva (od 20. do 60. godine starosti) te, unutar njega, pomicanje “težišta” (broja muškaraca) u starije vojno-obvezatne kohorte (40 godina i stariji).

Graf 5.
Projekcija stanovništva Hrvatske do
sredine 21. stoljeća (Gelo, Akrap, Čipin, 2005.)

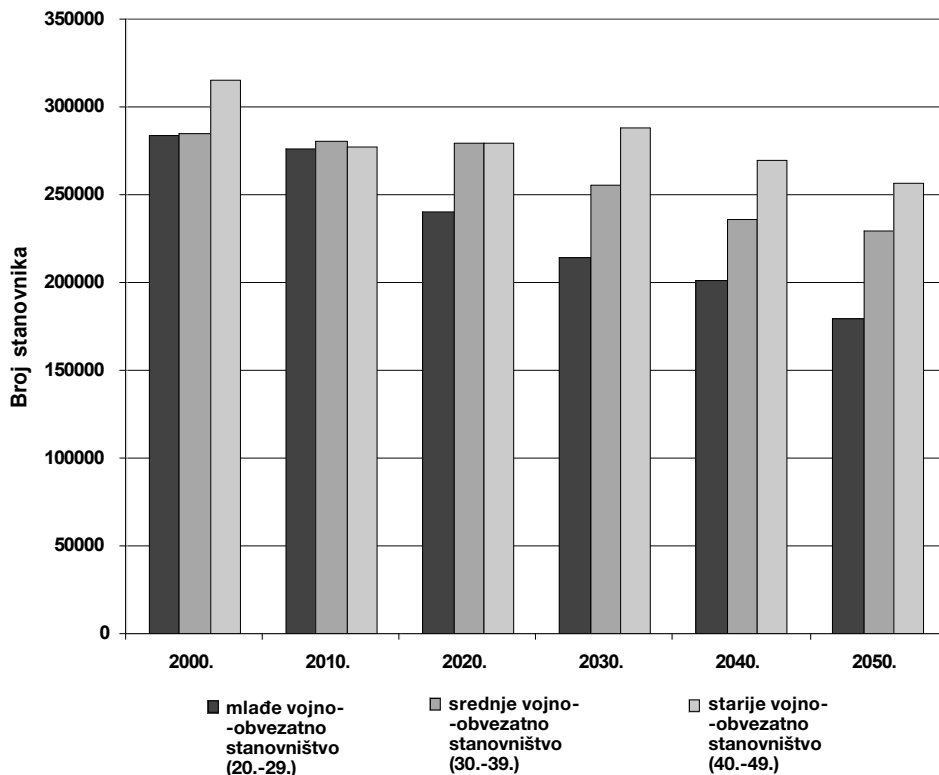

Graf 6.
Piramida starosti stanovništva
Hrvatske 2050. godine (projekcija
prema srednjoj varijanti fertiliteta s
migracijama; Gelo, Akrap, Čipin, 2005.)

Graf 7.

Projekcije muškog stanovništva Hrvatske s obzirom na vojno-obvezatnu dob, prema srednjoj varijanti fertiliteta s migracijama do 2050. godine (prema Gelo, Akrap, Čipin, 2005.)

ZAKLJUČAK

Globalni demografski procesi u Hrvatskoj (ukupna i prirodna depopulacija i demografsko starenje) negativnom su odrednicom društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske, a time i ograničavajućim čimbenikom njezine nacionalne sigurnosti. Opadajuća reprodukcija, nastavak iseljavanja i poremećaji u dobnom sastavu stanovništva predstavljaju sve nepovoljniji demografski okvir demore-produkcije, ali i razvoja ekonomske strukture stanovništva, čime remete i stabilan gospodarski razvoj zemlje.

Demografska obnova kao strateški nacionalni interes Hrvatske, bez koje se ne može postići zavidna razina nacionalne sigurnosti i obrambenih sposobnosti zemlje, mora počivati na dugoročnoj, sveobuhvatnoj i široko prihvaćenoj strategiji aktivne i eksplicitne populacijske politike u svim njezinim varijantama – pronatalitetnoj, imigracijskoj i redistributivnoj.

- AKRAP, A., RIDZAK, T., POKOS, N., ŽIVIC, D., ČIPIN, I. (2003.), *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.
- GELO, J. (2002.), Kratka povijest hrvatskoga puta u stvarnu demografsku provaliju, u: *Hrvatska demografska i demostrateška drama*, A. G. Matoš, Udruga 11. siječnja 1972., Zagreb, 71-89.
- GELO, J. (2004.), Kretanje broja rezidencijalnog (boravećeg) stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 653-673.
- GELO, J., AKRAP, A., ČIPIN, I. (2005.), *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća)*, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb.
- GRIZELJ, M., AKRAP, A. (2006.), *Projekcije stanovništva Republike Hrvatske 2004.-2051.*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.
- LAJIĆ, I. (2004.), Noviji razvoj stanovništva Hrvatske – regularno i neregularno kretanje stanovništva, *Migracijske i etničke teme*, 20 (2-3): 171-185.
- MIŠETIĆ, R. (2008.), Aktualno demografsko stanje i projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2050. godine, u: *Useljenička politika u funkciji razvoja hrvatskoga gospodarstva*, Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 75-84.
- MRĐEN, S. (2004.), Projekcije stanovništva Republike Hrvatske do 2031. godine: mogu li migracije ublažiti buduće negativne demografske trendove?, *Migracijske i etničke teme*, 20 (1): 63-78.
- NEJAŠMIĆ, I., MIŠETIĆ, R. (2004.), Buduće kretanje broja stanovnika Hrvatske: projekcija 2001.-2031., *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 751-778.
- NEJAŠMIĆ, I. (1991.), *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb.
- NEJAŠMIĆ, I. (2008.), *Stanovništvo Hrvatske – demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*, MaTe, Gospodarska misao, Zagreb.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2003.), Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine, u: *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 117-138.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2004.), Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 631-651.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (2005.), Determinante reprodukcije stanovništva Hrvatske u drugoj polovici 20. stoljeća, u: *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, Biblioteka Zbornici, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 9-38.

- ŽIVIĆ, D., POKOS, N. (2004.), Demografski gubitci tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.-2001.), *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 727-750.
- ŽIVIĆ, D., POKOS, N., TURK, I. (2005.), Basic Demographic Processes in Croatia, *Hrvatski geografski glasnik*, 67 (1): 27-44.
- ŽIVIĆ, D. (2007.), Sadašnji i predvidivi demografski potencijali društveno-gospodarskog razvitka Hrvatske, u: *Aktualni trenutak Crkve i domovine*, Diaspora croatica, knjiga 11, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main, 93-129.